

Hemşirelik Birinci Sınıf Öğrencilerinin İlk Klinik Deneyimleri Sırasında Algıladığı Stresle Başetme Davranışlarının İncelenmesi*

The Examination of the Behaviours of First-Year Nursing Students to Cope with Stress They Perceive During Their First Clinical Experience

Araştırma

Research

Eda Ergin¹, Dr. Kivan Çevik²

Geliş/Received : 10.05.2016

Kabul/Accepted : 22.02.2017

Öz

Amaç: Bu araştırma, hemşirelik birinci sınıf öğrencilerinin ilk klinik deneyimleri sırasında algıladığı stres ve strese verdikleri biyo-psiko-sosyal yanıt ile stresle başetme davranışlarını incelemek amacıyla yapıldı.

Yöntem: Manisa Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü'ne kayıtlı, ilk kez klinik uygulamaya çıkan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 171 öğrenci ile yapılmış tanımlayıcı bir çalışmadır.

Bulgular: Araştırmaya katılan öğrencilerin %65.5'i kız, %37.4'ü 18 yaşında, %21.1'i normal lise mezunudur. Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği toplam puan ortalaması 49.07 ± 22.11 'dir. Ölçeğin alt boyutlarından öğrencilerin en çok stres yaşadıkları durumun $6,13 \pm 2,75$ puan ortalaması ile "Mesleki Bilgi ve Beceri Eksikliğinden Kaynaklanan Stres" olduğu belirlendi. Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeği toplam puan ortalaması $18,49 \pm 14,52$ olup, ölçeğin alt boyutlarından "Sosyal Davranış Belirtileri" toplam puan ortalaması $6,26 \pm 5,17$, "Duygusal Belirtiler" toplam puan ortalaması $7,57 \pm 5,95$ ve "Fiziksel Belirtiler" toplam puan ortalaması ise $4,65 \pm 5,66$ 'dır. Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle baş etme davranışları ölçeği toplam puanı $35,19 \pm 12,11$ ve ölçeğin alt boyutlarından en yüksek puan olan "Sorun Çözme" toplam puan ortalaması $14,53 \pm 5,65$ 'dir.

Sonuçlar: Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin en çok stres yaşadıkları durumun mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres olduğu, yaşadıkları strese karşı güçlü biyo-psiko-sosyal durum gösterdikleri ve stresle başetmede sorun çözme davranışını kullandıkları saptandı.

Anahtar sözcükler: Hemşirelik, Öğrenciler, Hemşirelik eğitimi, Stres

Abstract

Aim: This study was conducted with the aim of investigating perceived stress among the first-year nursing students during their first clinical experience, their bio-psycho-social responses to stress and stress coping behaviours.

Method: This was a descriptive study performed among 171 students enrolled in the Nursing Department of Manisa Faculty of Health Sciences, who were carrying out clinical practice for the first time and who agreed to take part in the study.

Findings: It was found that 65.5% of the participants were female, 37.4% were 18 years old, and 21.1% had graduated from regular high schools. The mean total score on Perceived Stress Scale for Nursing Students was 49.07 ± 22.11 . The sub-dimension of the Scale, on which the students experienced the most stress was "The Stress Arising from the Deficiency of Professional Knowledge and Skills", with a mean score of 6.13 ± 2.75 . The mean total score on the Bio-Psycho-Social Response Scale for Nursing Students was 18.49 ± 14.52 , with mean total scores of 6.26 ± 5.17 , 7.57 ± 5.95 and 4.65 ± 5.66 for the sub-dimensions "Indicators of Social Behaviour", "Affective Indicators" and "Physical Indicators", respectively. The mean total score for Stress Coping Behaviours Scale for Nursing Students was 35.19 ± 12.11 , and the sub-dimension with the highest score was "Problem Solving" with a mean score of 14.53 ± 5.65 .

Results: According to the results of the study, the students experienced the greatest stress from deficiencies in professional knowledge and skills; they displayed a strong bio-psycho-social response to stress, and they used problem-solving behaviour to cope with stress.

Key words: Nursing, Students, Nursing training, Stress

*Çalışma IV.Uluslararası VIII. Ulusal Psikiyatri Hemşireliği Kongresi'ne poster bildirisi olarak sunulmuştur.

1 Arş. Gör.; Celal Bayar Ü. Sağlık Bilimleri Fak. Hemşirelik Esasları AD. Manisa

2 Yrd. Doç.; Celal Bayar Ü. Sağlık Bilimleri Fak. Hemşirelik Esasları AD. Manisa

Giriş

Hemşirelik eğitimi, öğrencilere hemşirelik mesleğini kazandırmayı amaçlayan planlı kuramsal, uygulamalı öğrenim ve öğretim yaşantıları içeren bir eğitim programıdır (1-4). Hemşirelik öğrencileri eğitimlerinin ilk yılında, üniversiteye yeni başlayan öğrenci olmanın yanısıra yoğun ve stresli hastane ortamında staja çıkma, hasta ve ölümcül bireylere bakım verme, eğitimciler ve hastane çalışanları ile iletişimde yaşanan zorluklara bağlı olarak birçok stresöre maruz kalmaktadırlar (3). Hemşirelik eğitimi bu yönden oldukça stres yüklü bir eğitimidir. Böylesine stresli bir eğitim, öğrencilerin anksiyete (kaygı) düzeylerini de etkilemektedir (1-3). Bireyin özelliklerinin bu zorlukla başa çıkmada yetersiz kalması durumunda stres yaşayabilmektedir (3). Karaca ve ark.nın bildirdiğine göre "Rhead, stresin hemşirelik okullarında hem eğitim süreci boyunca hem de kliniğe ilk başlama dönemlerinde öğrencilerin akademik performansını ve sağlıklarını olumsuz etkileyebilen önemli bir psikolojik faktör olduğunu vurgulamıştır" (5).

Klinik uygulama, öğrencinin sınıfta aldığı teorik bilgiyi beceriye dönüştürmesini, yeni bilgi, beceri ve iletişim deneyimleri kazanmasını (6-8), gelecekteki profesyonel rollerinin belirlenmesini ve problem çözme becerisi için kritik düşünme yeteneklerini kullanmasını sağlar (9-10). Klinik eğitim, hemşirelik eğitiminin vazgeçilmez temel öğesidir ve öğrencinin gerçek ortamda yaparak/yaşayarak öğrenmesini sağlar (11). Klinik deneyimler, teorik bilginin uygulamaya aktarılmasının yanı sıra öğrencinin psikomotor gelişmesini ve mesleki sosyalizasyonunu sağlar (12). Öğrenci hemşirelerin gerek teorik dersler sırasında gerekse uygulama alanında yaşadığı sorunlar onların anksiyete düzeylerini etkileyerek öğrenmeyi azaltmaktadır (13).

Stres etkenlerinin kişisel, sosyal, akademik, klinik tecrübe olmak üzere dört alandan kaynaklandığı ve en büyük stresörün klinik eğitim olduğu bildirilmekte (6) ve eğitim süresince öğrencinin akademik performansını etkileyen önemli bir etken olarak tanımlanmaktadır (14). Gerçek yaşantıların olduğu uygulama alanına çıkan öğrenci alışık olmadığı yeni bir sosyal ortam içine girmekte, hastanedeki hasta, hekim, hemşire ve diğer sağlık personeli ile iletişim konusunda deneyimsizliğinin yanı sıra (15), klinik

uygulamalarının başlangıcında hata yapma, hastaya zarar verme, olumsuz tepkilerle karşılaşma, açık olmayan eğitici beklentisi, bilgi ve yeteneklerin uygulama için yetersiz olması ve kendilerine güvenlerinin az olması gibi düşünceleri kaygı yaşamalarına neden olabilmektedir (8,10,15,16). Özellikle stresin öğrencilerin klinik uygulamaya çıktığı ilk gün yaşandığı bildirilmektedir (1,8,10,16).

Ülkemizde hemşirelik öğrencilerinin eğitim yaşantılarından kaynaklanan stres düzeyleriyle ilgili yapılan çalışmalarda hemşirelik eğitimine özgü stresi belirleyen spesifik bir veri toplama aracı yerine, Sendir ve Acaroğlu tarafından geçerlilik güvenilirliği yapılan "Klinik Stres Anketi (KSA)", hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik uygulama deneyimlerinde, öğrencileri tehdit eden ya da mücadele etmelerini gerektiren stresin başlangıç değerini belirlemek üzere geliştirilmiş bir öz değerlendirme ölçeğinin (12) kullanıldığı görülmektedir (8,14,16,17).

Bu çalışmada hemşirelik öğrencilerinin klinik uygulamalar sırasında algıladıkları stres türü ve derecesi, strese verdikleri biyo-psiko-sosyal yanıtları ve stresli durumlarla baş etme davranışlarının belirlenmesi için Karaca ve arkadaşları tarafından geçerlilik güvenilirliği yapılan "Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği", "Biyo-Psiko-Sosyal Cevap" ve "Stresle Başetme Davranışları" ölçekleri kullanıldı (18).

Bu araştırma, Hemşirelik birinci sınıf öğrencilerinin ilk klinik deneyimleri sırasında algıladığı stres ve strese verdikleri biyo-psiko-sosyal cevap ve stresle başetme davranışlarının incelenmesi amacıyla planlandı. Böylece, hemşirelik öğrencilerinin eğitimleri sırasında yaşadıkları stresin türü ve derecesinin, strese verdikleri biyo-psiko-sosyal cevapların ve stresli durumlarla baş etme davranışlarının belirlenmesine ve hemşirelik öğrencilerinin yaşadıkları stresle baş etmelerine yardımcı olacak programların oluşturulmasına katkı sağlanabilecektir.

Gereç ve Yöntem

Tanımlayıcı tipte olan bu araştırma, 2015-2016 Bahar yarıyılında Manisa Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümüne kayıtlı, ilk kez klinik uygulamaya çıkacak hemşirelik birinci sınıf öğrencileri ile yapıldı.

Araştırmanın evrenini birinci sınıfa kayıtlı 181 öğrenci oluşturdu. Daha önce klinik deneyime

sahip olan Sağlık meslek lisesinden mezun 10 öğrenci araştırma kapsamı dışında bırakıldı. Araştırmanın örneklemini, araştırmanın yapıldığı okulda eğitim gören, daha önce hiç klinik deneyimi olmayan, araştırmaya katılmayı kabul eden 171 öğrenci oluşturdu. Araştırma verileri öğrencilerin klinik uygulamaya çıktıkları ilk günün sabahında hastane ortamında toplandı.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında; "Öğrenci Tanıtım Formu", "Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği", "Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeği" ve "Hemşirelik Öğrencileri için Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeği" kullanıldı.

Öğrenci Tanıtım Formu: Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine ilişkin benzer çalışmalar incelenerek ve konu ile ilgili literatür (13,14,17) taranarak araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda; öğrencinin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, hemşirelik mesleğini isteyerek seçme durumu, mesleğini sevmesi ve mezun olunca hemşire olarak çalışma isteğini içeren 6 soru bulunmaktadır.

Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği: Sheu ve ark. tarafından geliştirilen orijinali Çince olan ölçek, 29 maddeden oluşmuştur (19). Maddelerin değerlendirilmesinde; '4- Benim için çok stres verici, 3, 2, 1, 0- Benim için stres verici değil' olmak üzere beşli likert tipi değerlendirme kullanılmaktadır.

Alt boyutlar:

1. Mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres; 2, 7, 11.
2. Hastaya bakım verirken yaşanan stres; 1, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 19.
3. Ödevlerden ve iş yükünden kaynaklanan stres; 3, 9, 13, 17, 21.
4. Öğretim elemanları ve hemşirelerden kaynaklanan stres; 5, 16, 18, 20, 25, 27.
5. Ortamdan kaynaklanan stres; 15, 23, 26.
6. Akranlardan ve günlük yaşamdan kaynaklanan stres; 22, 24, 28, 29.

Toplam puan; 0-116 arasında değişmektedir. Yüksek puan, stres derecesinin yüksekliğini göstermektedir (18-19).

"Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği" geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Karaca ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Ölçeğin

Cronbach's alfa katsayıları 0.67-0.93, iki haftalık test-tekrar test güvenilirliği 0.96'dır (18). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's alfa değeri 0,94 bulunmuştur.

Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeği: Sheu ve ark. tarafından geliştirilen ölçek, 21 maddeden oluşmuştur. Bu çalışmada İngilizce versiyonu kullanılan ölçeğin üç faktörlü yapısı toplam varyansın %65.7'sini açıklamaktadır.

Maddelerin değerlendirilmesinde; '4- Her zaman yaşarım, 3, 2, 1, 0-Asla yaşamam' olmak üzere beşli likert tipi değerlendirme kullanılmaktadır.

Alt boyutlar:

1. Sosyal davranış belirtileri; 2, 3, 4, 5, 8, 11
2. Duygusal belirtiler; 1, 6, 7, 9, 10, 12, 14
3. Fiziksel belirtiler; 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21.

Toplam puan; 0-84 arasında değişmektedir (alt boyut toplam puanları: 32,28,24). Yüksek puan daha fazla belirti varlığını ve zayıf biyo-psiko-sosyal durumu göstermektedir.

"Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Skalası" geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Karaca ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach's alfa katsayıları 0.75-0.92, iki haftalık test-tekrar test güvenilirliği 0.92'dir (18). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's alfa değeri 0,92 bulunmuştur.

Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeği: Sheu ve ark. tarafından tarafından geliştirilen ölçek 19 madde ve 4 alt boyuttan oluşan beşli (0-4 puan) Likert tipli bir ölçektir. Ülkemizde geçerlilik-güvenilirlik çalışması Karaca ve arkadaşları tarafından yapılmıştır.

Alt boyutlar:

- İyimser kalma; 1, 2, 6, 8.
Transfer; 4, 5, 13.
Sorun çözme; 3, 7, 9, 10, 11, 12.
Kaçınma; 14, 15, 16, 17, 18, 19.

Hangi alt boyutun puanı yüksek olursa, öğrencinin o baş etme stratejisini daha sık kullandığı anlamına gelmektedir. Ölçeğin sorun çözme ve kaçınma alt boyutları için Cronbach's alfa katsayıları 0.57-0.84, iki haftalık test-tekrar test güvenilirliği 0.65 ve 0.72 olarak hesaplandı. Bu iki alt boyutun iç tutarlılıklarının yüksek olduğu söylenebilir. Ölçeğin iyimser kalma ve

transfer alt boyutları için Cronbach's alfa katsayıları (0.04–0.40) ve iki haftalık test-tekrar test güvenilirliği 0.35 ve 0.04'dür (18-19). Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's alfa değeri 0,86 bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi, Statistical Package For Social Science (SPSS) 21.0 programı kullanılarak değerlendirildi. Verilerin değerlendirilmesinde yüzdelik, ortalama, Kruskal Wallis ve student-t testi kullanıldı.

Araştırmanın Etiği

Bu araştırmanın yapılabilmesi için araştırmanın yapıldığı kurumdan ve bilimsel etik kuruldan (No: 20478486-404) yazılı izin, araştırma kapsamına alınan öğrencilerden de sözel izin alındı.

Bulgular

Tablo 1'de öğrencilerin sosyo - demografik özelliklerine göre dağılımı yer almaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %65.5'i kız. %94.2'si 18-21 yaş aralığında ve %69.6'sı Anadolu lisesi mezunudur. Öğrencilerin hemşirelik mesleğine ilişkin düşünceleri incelendiğinde, öğrencilerin %76.6'sının hemşireliği isteyerek seçtiği, %87.1'inin mesleğini sevdiği ve

%86'sının hemşire olarak çalışmak istediği belirlendi (Tablo 1).

Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği, Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeği ile Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeği alt gruplarının toplam puan ortalamaları Tablo 2' de görülmektedir.

Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeği toplam puanı 49.07 ± 22.11 'dir. Ölçekten alınan en yüksek puan 116'dır. Öğrencilerin en çok stres yaşadıkları durumun 6.13 ± 2.75 (%51.08) puan ortalaması ile "Mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres" olduğu saptandı.

Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeği toplam puanı 18.49 ± 14.52 'dir. Ölçekten alınan en yüksek puan 84'dür. Öğrencilerin en çok stres karşı verdikleri Biyo-Psiko-Sosyal Cevap 7.57 ± 5.95 (%27.03) puan ortalaması ile Duygusal belirtilerdir.

Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeği toplam puanı 35.19 ± 12.11 'dir. Ölçekten alınan en yüksek puan 76'dır. Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeği alt grupları incelendiğinde ise; 14.53 ± 5.65 puan ortalaması ile öğrencilerin en sık kullandıkları başetme davranışının "Sorun Çözme" olduğu belirlendi (Tablo 2).

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeğinin ve alt boyutlarının toplam puan ortalamalarının dağılımı Tablo 3'te görülmektedir.

Cinsiyet, yaş grubu, hemşirelik mesleğini isteyerek seçme, hemşirelik mesleğini sevme ve mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları ile Hemşirelik Öğrencileri İçin Algılanan Stres Ölçeğinin toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulundu ($p < 0.05$, Tablo 4).

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeğinin ve alt boyutlarının toplam puan ortalamalarının dağılımı Tablo 4'te görülmektedir. Hemşirelik mesleğini isteyerek seçme, hemşirelik mesleğini sevme ve mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları ile Hemşirelik Öğrencileri İçin Biyo-Psiko-Sosyal Cevap Ölçeğinin toplam puan ortalamaları arasında

Tanıtıcı Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kız	112	65.5
Erkek	59	34.5
Yaş		
18-21	161	94.2
22-24	8	4.7
25 ve üzeri	2	1.1
Mezun Olunan Lise		
Genel lise	36	21.0
Süper lise	16	9.4
Anadolu lisesi	119	69.6
Hemşireliği isteyerek mi tercih ettiniz?		
Evet	131	76.6
Hayır	40	23.4
Mesleği seviyor musunuz?		
Evet	149	87.1
Hayır	22	12.9
Mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları?		
Çalışmak istiyor	147	86.0
Çalışmak istemiyor	24	14.0

Tablo 2. Hemşirelik öğrencileri için algılanan stres ölçeği, hemşirelik öğrencileri için biyo-psiko-sosyal cevap ölçeği ile hemşirelik öğrencileri için stresle baş etme davranışları ölçeği alt grup puan ortalamaları

Hemşirelik öğrencileri için algılanan stres ölçeği alt gruplar	Puan Aralığı (Min-Max)	Ort.(SS)	%
Mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres	0-12	6.13±2.75	51.08
Hastaya bakım verirken yaşanan stres	0-32	14.87±6.95	46.46
Ödevlerden ve iş yükünden kaynaklanan stres	0-20	8.46±4.21	42.30
Öğretim Elemanları ve hemşirelerden kaynaklanan stres	0-24	9.27±5.41	38.62
Ortamdan kaynaklanan stres	0-12	5.67±2.95	47.25
Akranlardan ve günlük yaşamdan kaynaklanan stres	0-16	4.65±3.85	29.06
Toplam	0-116	49.07±22.11	
Hemşirelik öğrencileri için Biyo-Psiko-Sosyal cevap ölçeği alt grupları	Puan Aralığı (Min-Max)	Ort.(SS)	%
Sosyal davranış belirtileri	0-24	6.26±5.17	26.08
Duygusal belirtiler	0-28	7.57±5.95	27.03
Fiziksel belirtiler	0-32	4.65±5.66	14.53
Toplam	0-84	18.49±14.52	
Hemşirelik öğrencileri için stresle baş etme davranışları ölçeği alt grupları	Puan Aralığı (Min-Max)	Ort.(SS)	%
İyimser Kalma	0-16	8.46±2.84	52.87
Transfer	0-12	6.56±2.79	54.66
Sorun Çözme	0-24	14.53±5.65	60.54
Kaçınma	0-24	5.62±4.90	23.41
Toplam	0-76	35.19±12.11	

istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulundu ($p<0.05$, Tablo 4).

Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine göre Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeğinin ve alt boyutlarının toplam puan ortalamalarının dağılımı Tablo 5'te görülmektedir.

Cinsiyet, yaş grubu, hemşirelik mesleğini isteyerek seçme, hemşirelik mesleğini sevme ve mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları ile Hemşirelik Öğrencileri İçin Stresle Baş Etme Davranışları Ölçeğinin toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulundu ($p<0.05$, Tablo 5).

Tartışma

Klinik uygulama ortamları, öğrencilerin profesyonel bilgi ve becerilerin gelişmesi için kaçınılmaz olmasına karşın, aynı zamanda da önemli bir kaygı ve stres kaynağıdır (7,16). Öğrencilerin aynı zamanda klinik uygulamalarının başlangıcında hata yapma, hastaya zarar verme, olumsuz tepkilerle karşılaşma, açık olmayan eğitici beklentisi, bilgi ve yeteneklerin uygulama için yetersiz olması ve kendilerine güvenlerinin az

olması gibi düşünceleri kaygı yaşamalarına neden olabilmektedir (8,10,16). Özellikle stresin öğrencilerin klinik uygulamaya çıktığı ilk gün yaşandığı bildirilmektedir (1,8,10,16). Bu çalışmada klinik uygulamanın ilk günü öğrencilerin, hemşirelik öğrencileri için algılanan stres ölçeği toplam puanı $49.07±22.11$ 'dir. Ölçekten alınan en yüksek puan 116'dır. Puanın artması öğrencilerin algılanan streslerinin arttığına işaret etmektedir. Öğrencilerin ilk klinik deneyimlerinde en çok stres yaşadıkları üç durumundan ilki $6.13±2.75$ (%51.08) puan ortalaması ile "Mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres", ikincisi $5.67±2.95$ (%47.25) puan ortalaması ile "Ortamdan kaynaklanan stres" ve üçüncüsü $14.87±6.95$ (%46.46) puan ortalaması ile "Hastaya bakım verirken yaşanan stres" olduğu saptandı. En yaygın stres bulgularından birinci ve üçüncü sırada yer alan bulgularımız literatür ile uyumludur (7,19). Bulgularla benzerlik gösteren literatürde; Sheu ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada en çok stres yaşanan durumun mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklandığı, 2. sırada ise hastaya bakım verirken yaşanan stres

Tablo 3. Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri ile hemşirelik öğrencileri için algılanan stres ölçüğü ve alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması

	Mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stress Ort±SS	Hastaya bakım verirken yaşanan stress Ort±SS	Ödevlerden ve iş yükünden kaynaklanan stress Ort±SS	Öğretim Elemanları ve hemşirelerden kaynaklanan stress Ort±SS	Ortamdan kaynaklanan stress Ort±SS	Akrarlardan ve günlük yaşamdan kaynaklanan stress Ort±SS	Toplam Puan Ort±SS
Cinsiyet							
Kız	6.47±2.53	15.75±6.77	8.88±4.22	9.60±5.36	6.07±3.03	4.76±3.94	51.56±21.74
Erkek	5.49±3.05 t:2.112 p:0.037	13.18±7.05 t:2.328 p:0.021	7.67±4.12 t:1.789 p:0.075	8.64±5.51 t:1.106 p:0.271	4.91±2.66 t:2.471 p:0.014	4.44±3.71 t:0.526 p:0.600	44.35±22.23 t:2.044 p:0.042
Yaş Grubu							
18-21	6.29±2.70	15.27±6.90	8.67±4.18	9.43±5.32	5.81±2.96	4.72±3.85	50.21±21.88
22-24	3.87±2.58	9.37±4.27	5.25±3.65	7.87±6.81	3.62±1.59	3.87±4.18	33.87±19.18
25 ve üzeri	2.50±2.12 X ² :8.632 p:0.013	4.50±0.70 X ² :10.497 p:0.005	5.00±4.24 X ² :6.684 p:0.035	2.00±1.41 X ² :5.155 p:0.076	2.50±0.70 X ² :7.394 p:0.025	2.00±2.82 X ² :1.756 p:0.416	18.50±6.36 X ² :8.131 p:0.017
Hemşireliği isteyerek mi tercih ediniz?							
Evet	5.74±2.78	14.07±6.74	8.08±4.06	8.75±5.12	5.34±2.78	4.25±3.54	46.25±20.94
Hayır	7.40±2.27 t:-3.417 p:0.001	17.47±7.10 t:-2.755 p:0.007	9.72±4.49 t:-2.178 p:0.031	10.97±6.03 t:-2.105 p:0.040	6.75±3.25 t:-2.685 p:0.008	5.97±4.53 t:-2.205 p:0.032	58.30±23.57 t:-3.088 p:0.002
Mesleği seviyor musunuz?							
Evet	5.92±2.74	14.30±6.78	8.18±4.18	8.87±5.32	5.40±2.84	4.36±3.61	47.06±21.41
Hayır	7.54±2.44 t:-2.614 p:0.010	18.72±7.05 t:-2.841 p:0.005	10.36±4.05 t:-2.287 p:0.023	11.95±5.43 t:-2.524 p:0.013	7.50±3.06 t:-3.193 p:0.002	6.59±4.88 t:-2.052 p:0.051	62.68±22.45 t:-3.172 p:0.002
Mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları?							
Çalışmak istiyor	5.95±2.78	14.49±6.97	8.24±4.08	8.89±5.20	5.53±2.88	4.24±3.49	47.37±21.29
Çalışmak istemiyor	7.20±2.34 t:-2.077 p:0.039	17.16±6.50 t:-1.753 p:0.081	9.83±4.82 t:-1.721 p:0.087	11.58±6.21 t:-2.278 p:0.024	6.54±3.28 t:-1.562 p:0.120	7.16±5.00 t:-2.754 p:0.010	59.50±24.58 t:-2.529 p:0.012

Tablo 4. Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri ile hemşirelik öğrencileri için biyo-psiko-sosyal cevap ölçeği ve alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması

	Sosyal davranış belirtileri Ort±SS	Duygusal belirtiler Ort±SS	Fiziksel belirtiler Ort±SS	Toplam Puan Ort±SS
Cinsiyet				
Kız	6.65±5.00	8.05±6.11	4.49±5.72	19.19±14.45
Erkek	5.54±5.43	6.66±5.59	4.96±5.59	17.16±14.66
	t:1.336 p:0.183	t:1.457 p:0.147	t:-0.520 p:0.604	t:0.867 p:0.387
Yaş Grubu				
18-21	6.35±5.21	7.68±5.99	4.65±5.69	18.68±14.67
22-24	5.00±4.65	5.62±5.28	3.37±3.33	14.00±9.44
25 ve üzeri	4.50±4.94	6.50±7.77	10.00±11.31	21.00±24.04
	X ² :0.958 p:0.619	X ² :1.156 p:0.561	X ² :1.009 p:0.604	X ² :0.614 p:0.736
Hemşireliği isteyerek mi tercih etiniz?				
Evet	5.48±4.62	6.90±5.62	4.03±4.95	16.43±12.99
Hayır	8.82±6.05	9.75±6.55	6.67±7.25	25.25±17.18
	t:-3.702 p:0.000	t:-2.687 p:0.008	t:-2.151 p:0.036	t:-2.993 p:0.004
Mesleği seviyor musunuz?				
Evet	5.51±4.37	6.87±5.34	4.34±5.21	16.73±12.51
Hayır	11.40±7.08	12.31±7.67	6.72±7.93	30.45±20.78
	t:-3.801 p:0.001	t:-4.191 p:0.000	t:-1.363 p:0.186	t:-3.018 p:0.006
Mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları?				
Çalışmak istiyor	5.55±4.29	6.77±5.04	4.17±4.90	16.50±11.62
Çalışmak istemiyor	10.62±7.59	12.45±8.48	7.62±8.58	30.70±22.78
	t:-3.192 p:0.004	t:-3.192 p:0.004	t:-1.921 p:0.066	t:-2.991 p:0.006

puanının olduğu belirtilmiştir (19). Chan ve arkadaşlarının 205 klinik deneyimi olan lisans öğrencileri ile yaptıkları çalışmalarında en çok stres yaşanan durumun mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklandığı, 2. sırada ödevlerden ve iş yükünden kaynaklanan stres ve 3. sırada ise hastaya bakım verirken yaşanan stres puanının olduğu belirtilmiştir (7). Çalışma bulgumuzun aksine; Taşdelen ve Zaybak'ın yaptığı çalışmada klinik hemşirelerinin ve öğretim elemanlarının en çok strese neden olduğu belirtilmiştir (14). Al-Zayyat ve Al-Gamal'ın ilk kez psikiyatri klinik uygulamasına çıkan 65 öğrenci ile yaptıkları çalışmalarında, öğrencilerin en çok yaşadıkları stresin hastaya bakım verirken, öğretim elemanları ve hemşirelerden kaynaklanan stress ile ödevlerden ve iş yükünden kaynaklanan stres

olduğunu sonucuna ulaşımlardır (20). Shaban, Khater ve Akhu-Zaheya'nın Ürdün'ün kuzeyinde iki kamu üniversitesinde ilk kez klinik uygulamaya çıkan ikinci sınıf 181 lisans öğrencisi ile yürüttükleri çalışmalarında, en çok yaşadıkları üç stresin "ödevlerden ve iş yükünden", "ortamdan" ve "öğretim elemanları ile hemşirelerden kaynaklanan" stres olduğunu belirtmişlerdir (21).

Klinik uygulama ortamları, öğrencilerin profesyonel bilgi ve becerilerin gelişmesi için kaçınılmaz olmasına karşın, aynı zamanda da önemli bir kaygı ve stres kaynağıdır (7,16). Öğrencilerin sosyodemografik özellikleri ile ilk klinik uygulamaları sırasında algıladıkları stres incelendiğinde; hemşirelik öğrencileri için

Tablo 5. Öğrencilerin tanıtıcı özellikleri ile hemşirelik öğrencileri için stresle baş etme davranışları ölçeği ve alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması

	İyimser kalma Ort±SS	Transfer Ort±SS	Sorun çözme Ort±SS	Kaçınma Ort±SS	Toplam Puan Ort±SS
Cinsiyet					
Kız	8.43±2.75	6.25±2.61	13.97±5.38	5.20±4.68	51.56±21.74
Erkek	8.52±3.03	7.15±3.03	15.59±6.04	6.42±5.24	44.35±22.23
	t:-10.192 p:0.848	t:-2.005 p:0.047	t:-1.792 p:0.075	t:-1.550 p:0.123	t:2.044 p:0.042
Yaş Grubu					
18-21	8.40±2.84	6.56±2.83	14.37±5.70	5.71±4.97	50.21±21.88
22-24	9.12±2.90	6.12±2.10	15.65±3.46	4.62±3.73	33.87±19.18
25 ve üzeri	10.50±2.12	8.50±0.70	22.50±0.70	2.50±0.70	18.50±6.36
	X ² :2.331 p:0.312	X ² :1.578 p:0.454	X ² :5.216 p:0.074	X ² :1.249 p:0.536	X ² :8.131 p:0.017
Hemşireliği isteyerek mi tercih etiniz?					
Evet	8.51±2.89	6.57±2.78	14.76±5.63	5.04±4.52	46.25±20.94
Hayır	8.30±2.70	6.55±2.86	13.77±5.71	7.52±5.63	58.30±23.57
	T:0.426 p:0.671	t:0.044 p:0.965	t:0.967 p:0.335	t:-2.856 p:0.005	t:-3.088 p:0.002
Mesleği seviyor musunuz?					
Evet	8.59±2.87	6.62±2.80	14.86±5.57	5.41±4.64	47.06±21.41
Hayır	7.59±2.50	6.18±2.73	12.27±5.79	7.04±6.35	62.68±22.45
	t:1.557 p:0.121	t:0.692 p:0.490	t:2.026 p:0.044	t:-1.459 p:0.146	t:-3.172 p:0.002
Mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları?					
Çalışmak istiyor	8.59±2.87	6.60±2.77	14.79±5.57	5.26±4.68	47.37±21.29
Çalışmak istemiyor	7.66±2.53	6.33±2.95	12.91±5.98	7.83±5.72	59.50±24.58
	t:1.495 p:0.137	t:0.441 p:0.660	t:1.515 p:0.132	t:-2.412 p:0.017	t:-2.529 p:0.012

algılanan stres ölçeği ve alt boyutlarından olan mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres puan ortalamalarının sosyodemografik özellikleri arasında anlamlı derecede farklı olduğu bulunmuştur ($p < 0.05$). Cinsiyet ile hemşirelik öğrencileri için algılanan stres ölçeği ve alt boyutlarından olan mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres, hastaya bakım verirken yaşanan stres ve ortamdan kaynaklanan stres puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak fark olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). Kız öğrencilerin hemşirelik eğitiminde yaşadıkları stresin erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. Literatürle uyumlu olan bulgularımız, Singh ve arkadaşlarının yaptığı çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu farkın erkeklerin kaygılarını daha basit ve az ifade etmelerinden,

psikolojik yapılarının kızlardan farklı olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir (22). Ocak ve Güler, cinsiyetin kadın olmasının algılanan stres belirtilerinin artması ile ilişkili olduğunu, kadınların daha fazla stres yaşamalarından ziyade, daha fazla stres belirtisi bildirme, erkeklerin ise toplumsal cinsiyet rolleri gereği zayıflıklarını açıklamaktan kaçınma ve bunu daha az bildirme eğiliminde olduğunu bildirmektedir (23). Savcı ve Aysan, cinsiyetin üniversite öğrencilerinin algıladığı streste etkili bir etmen olduğunu ve kız öğrencilerin algıladığı stres düzeyinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu bildirmektedir (24). Literatürdeki diğer çalışmalarda ise cinsiyetin klinik stres üzerinde etkili olmadığı belirtilmiştir (9,14,15). Aytakin, Özer ve Beydağ'ın öğrencilerin klinik

uygulamalarda karşılaştıkları güçlükler ile ilgili çalışmalarında erkek öğrencilerin ve bölümünü sevmeyen hemşirelik öğrencilerinin klinik öğretimde güçlük yaşama oranlarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır (25). Çalışmamızın sonuçlarının, bu çalışma sonuçlarını desteklemediği görülmektedir.

Araştırma bulguları incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre hemşirelik öğrencileri için stresle baş etme davranışları ölçeği arasında anlamlı düzeyde fark olduğu ve ölçeğin alt boyutlarından "transfer" kullandıkları bulundu ($p < 0.05$, Tablo 5). Bulgularımızın aksine; Ekinci ve arkadaşlarının çalışmalarında kız ve erkek öğrencilerinin herhangi bir stres durumunda benzer tepkiler gösterdiklerine ulaşılmıştır (29). Aşçı ve ark. çalışmalarında kız öğrencilerin stresle problem odaklı baş etme ve kaçınma yöntemini erkeklere benzer olarak kullandığı ve stresle baş etmede erkeklere göre daha fazla sosyal destek alma eğiliminde olduğu belirlenmiştir (30).

Sağlıklı bir yaşam için önemli olan, stresin yok edilmesi değil, bireyin stres yaratan yaşam olaylarıyla etkin bir biçimde başa çıkmayı öğrenebilmesidir. Aşırı stresin insan üzerinde fiziksel, ruhsal ve sosyal zararları olmasına karşın hiç stressiz bir yaşamda uyarıcı ya da motive edici etmenlerin olmamasından dolayı bireyi olumsuz etkiler (6). Hemşirelik öğrencileri için biyo-psiko-sosyal cevap ölçeği toplam puanı 18.49 ± 14.52 'dir. Ölçekten alınan en yüksek puan 84'dür. Yüksek puan daha fazla belirti varlığını ve zayıf biyo-psiko-sosyal durumu göstermektedir. Öğrencilerin en çok strese karşı verdikleri biyo-psiko-sosyal cevap 7.57 ± 5.95 (% 27.03) puan ortalaması ile duygusal belirtilerdir. Literatür incelendiğinde hemşirelik öğrencileri için biyo-psiko-sosyal cevapta fiziksel, duygusal ve sosyal belirtilere göre değerlendirilen çalışmalar sınırlıdır. Sheu ve arkadaşlarının çalışmasında klinik eğitime başlama esnasında hemşirelik öğrencilerinin psikolojik, fiziksel ve sosyal durumları ve algılanan stres arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada öğrencilerin profesyonel bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres yaşadığını belirterek öncelikle sosyal davranışlarda yetersiz başa çıkma yöntemlerini kullandığını gözlemlemiştir. Biyo-psiko-sosyal durumda en zayıf olunan durumun sosyal davranış belirtileri olduğu sonucuna

ulaşmışlardır (19). Sosyal destek, bir davranış olarak bireyin yakın çevresinden yardım istemesi ve verilen desteği kabul etmesini içerir. Şahin'in hemşirelik öğrencilerinin kendilerini anlatma ve stresle baş etme ilişkilerinin belirlediği çalışmada sosyal desteğe sahip olmanın stres yaşantılarında istenmeyen etkilere karşı bireyi koruyucu bir etkisi olduğunu göstermektedir (26). Chen ve Hung yaptıkları çalışmalarında biyo-psiko-sosyal cevapta fiziksel belirtilerin toplam puanı yüksek çıkmıştır (27). Çalışmamızın sonuçları, bu çalışma sonuçlarını desteklememektedir.

Hemşirelik mesleğini isteyerek seçme, hemşirelik mesleğini sevmeye ve mezuniyet sonrası hemşire olarak çalışmayı isteme durumları ile hemşirelik öğrencileri için biyo-psiko-sosyal cevap ölçeğinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulundu ($p < 0.05$, Tablo 4). Hemşirelik öğrencileri için biyo-psiko-sosyal cevap ölçeğinin puan ortalamaları ile cinsiyet arasında anlamlı fark bulunmadı ($p > 0.05$, Tablo 4). Bulguların aksine literatürde, Chen ve Hung'un çalışmalarında kız öğrencilerin biyo-psiko-sosyal semptomları erkeklerden yüksek çıkmıştır (27). Shaban ve arkadaşlarının çalışmalarıyla sonuçlar benzerlik göstererek, kız öğrencilerin biyo-psiko-sosyal belirtileri erkeklerden yüksek bulunmuştur (21).

Stres ve stresle başa çıkma kavramları birçok alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen stresle başa çıkma yöntemleri stresle ilişkili negatif duyguları düzenleyerek alternatif çözümler üreten koruyucu bir işlev olarak yardım edebilir, bazen de stresin etkilerini kötüleştirerek uyum sorunlarına yol açabilirler (28). Hemşirelik öğrencileri için stresle baş etme davranışları ölçeği toplam puanı 35.19 ± 12.11 'dir. Ölçekten alınan en yüksek puan 76'dır. Alt boyutun puanı ne kadar yüksek olursa öğrencinin o baş etme stratejisini daha sık kullandığı anlamına gelmektedir (18-19). Hemşirelik öğrencileri için stresle baş etme davranışları ölçeği alt grupları incelendiğinde ise; 14.53 ± 5.65 puan ortalaması ile öğrencilerin en sık kullandıkları baş etme davranışının "Sorun Çözme" olduğu belirlenmiştir (Tablo 2). Stresle başa çıkmada kullanılan problem çözme yöntemi daha çok bireyin etkin çabasını, kendince bilişsel çözüm yolları üretmesine yönelik girişimi gerektirmektedir. Buna göre, problem

çözme yöntemini kullanan bireylerde kendini rahatlıkla ifade edebilmeyi içeren bir davranış şekli olan atılganlıkla tutarlı olduğu düşünülmekte ve problem durumlarında kaçmaktan çok yaklaşım bilişsel, affektif ve davranışsal çözümler üretme çabasında olmaktadır (29). Literatürde; Shaban, Khater ve Akhu-Zaheya çalışmalarında stresle başa çıkmada problem çözme ve kaçınma kullanmışlardır. Hastaların bakımın yanı sıra eş ve günlük yaşam ile ilgili streste ve klinik ortamda öğretmen ve hemşireler ile ilgili stres üzerinde kaçınma davranışının olumlu bir etkisi olduğunu bildirmişlerdir (21). Al-Zayyat ve Al-Gamal'ın çalışmalarında stresle başa çıkmada en çok problem çözme kullandıklarını bildirmişlerdir (20). Chen ve Hung, Tayvanlı hemşirelik öğrencilerinin klinik eğitimi sırasında başa çıkma stratejisi olarak en çok problem çözmeyi kullandıklarını bildirmişlerdir (27). Aşçı ve arkadaşlarının bir devlet üniversitesindeki 504 öğrencinin stres nedenlerini ve stresle başa çıkma biçimlerini belirlemek için yaptıkları çalışmalarında stresle başa çıkmada en yüksek puanı problem odaklı başa çıkma boyutu almıştır (30). Bulgularımızın aksine; Sheu ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada alt boyutlardan en yüksek puan ortalamasının iyimser kalma olduğu belirtilmiştir (19). Chan ve arkadaşlarının çalışmalarında Hong Kong'lu lisans öğrencilerinin stresle başa çıkmada en yüksek puan ortalamasının transfer olduğu bulunmuştur (27). Savcı ve Aysan çalışmalarında stresle başa çıkmada kaçınma biçimini kullanan bireylerin stresle karşılaştığı durumlarda, kaynaklarını verimli bir biçimde kullanmadıklarını, problemlerden ve karşılaşılan zorluklardan kaçınma eğilimi gösterdiklerini düşündüklerini belirtmiştir (24). Bu çalışma sonuçlarının bulgularımızdan farklı olması metodoloji, örneklemelerin niteliği, stres kaynakları, akademik durumları ve eğitim programlarının farklı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin klinik uygulamaya çıktıkları ilk gün algılanan stres anket puanlarının ortalamaya yakın olduğu, klinik uygulama ile ilgili en büyük korkularının mesleki bilgi ve beceri eksikliğinden kaynaklanan stres olduğu, strese karşı biyo-psiko-sosyal cevap olarak da duygusal tepkiler verdikleri ve stresle başa çıkmada sorun çözme yöntemini kullandıkları tespit edildi.

Bu doğrultuda klinik uygulamaların ilk günü öğrencilerde kaygıyı azaltabileceği düşünülen, mesleki bir uygulama yapmadan yalnızca gözlem yapmaları, ortamı ve çalışanları tanımaları, kliniğin çalışma düzenini öğrenmeleri, klinik uygulamalara çıkmadan önce hastane ortamının gözlem niteliğinde zaman zaman öğrencilere tanıtılması önerilebilir. Klinik öğretim öncesinde simülasyon teknikleri kullanılarak, oluşturulan klinik ortama benzer öğretim alanlarında öğrencilerin kliniğe kendilerini daha hazır hissetmeleri sağlanabilir. Ayrıca öğrencilerin özgüvenlerini artırmak için, kendilerini klinik uygulama ile ilgili yetersiz hissettikleri konularda eğitim verilmesi, kliniğe oryantasyon programlarının düzenlenmesi önerilmektedir.

İletişim: Eda Ergin

E-posta: edayasar35@hotmail.com

Kaynaklar

1. Erbil N, Kahraman AN, Bostan Ö. Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim öncesi anksiyete düzeylerinin belirlenmesi. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2006; 9 (1), 10-16.
2. Bektaş AH. Hemşirelik Öğrencilerinin Kuramsal Ve Uygulamalı Eğitimde Yaşadıkları Güçlükler Ve Öğretim Elemanlarından Beklentileri. Hemşirelik Forumu 2004; Eylül-Ekim, 45-54.
3. Çam O, Khorsid L, Özsoy S. Bir Hemşirelik Yüksekokulundaki Öğrencilerin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi. Hemşirelikte Araştırma Dergisi 2000;1, 33-40.
4. Khorshid L, Eşer İ, Zaybak A, Güneş Ü, Çınar Ş. Hemşirelik Yüksekokulu mezun öğrencilerinin aldıkları lisans eğitimine ilişkin görüşleri. E.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2007; 23 (1): 1-14.
5. Karaca A, Yildirim N, Ankaralı H, Açıkgöz F, Akkuş D. (2014). Hemşirelik Eğitimi Stres Ölçeği'ni Türkçeye Uyarlanması. Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi; 16 (2): 29-40.
6. Zengin N. Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinde öz-etkililik-yeterlilik algısı ve klinik uygulamada yaşanan stresle ilişkisinin incelenmesi. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2007; 10 (1), 49-57.
7. Chan CK, So WK, Fong DY. Hong Kong baccalaureate nursing students' stress and their coping strategies in clinical practice. J Prof Nurs. 2009;25(5):307-13. doi: 10.1016/j.profnurs.2009.01.018.
8. Atay S, Yılmaz F. Sağlık yüksek okulu öğrencilerinin ilk klinik stres düzeyleri. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi 2011;14 (4), 32-37.
9. Karagözoğlu Ş, Özden D, Türk G, Yıldız TF. Klasik ve entegre müfredat programı hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik uygulamada yaşadıkları kaygı, klinik stres düzeyi ve etkileyen bazı faktörler. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi 2014; 7 (4), 266-274.

10. Sharif F, Masoumi S. A Qualitative study of nursing student experiences of clinical practice. *BioMed Central Nursing* 2005; 4 (6), 1-7.
11. Çalışkan T, Akgöz S. Temel ilke ve uygulamalar dersinin uygulanmasında kullanılan farklı yaklaşımların dersin hedeflerine katkısı. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi* 2006; 1(3): 1-13.
12. Şendir M, Acaroğlu R. Reliability and validity of turkish version of clinical stress questionnaire. *Nurse Education Today* 2008; 28 (6), 737-743
13. Karadağ G, Kılıç P S, Ovayolu N, Ovayolu Ö, Kayaaslan H. Öğrenci hemşirelerin klinik uygulamada karşılaştıkları güçlükler ve klinik hemşireler hakkındaki görüşleri. *TAF Prev Med Bull*, 2013; 12(6):665-672.
14. Taşdelen S, Zaybak A. Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim sırasındaki stres düzeylerinin incelenmesi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi* 2013; 21 (2),101-106.
15. Tel H, Tel H, Sabancıoğulları S. Hemşirelik birinci sınıf öğrencilerinin laboratuvar uygulamasında birbirlerine IM enjeksiyon uygularken ve klinik uygulamanın ilk gününde anksiyete durumları. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 2004; 7 (1), 27-32.
16. Turgay SA, Sarı D. Ebelik öğrencilerinin ilk klinik deneyim öncesi ve sonrası stres belirtileri ve stresle başa çıkma tarzları. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 2008; 24 (3), 9-16.
17. Hacıhasanoğlu R, Karakurt P, Yılmaz S, Yıldırım A. Sağlık Yüksekokulu birinci sınıf öğrencilerinin klinik uygulamaya ilişkin kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 2008; 11 (1), 69-75.
18. Karaca A, Yildirim N, Ankaralı H, Açıköz F, Akkuş D. Hemşirelik öğrencileri için algılanan stres,biyo-psiko-sosyal cevap ve stresle başetme davranışları ölçeklerinin Türkçe'ye uyarlanması. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2015;6(1):15-25.
19. Sheu S, Lin HS, Hwang SL. Perceived stress and physio-psycho-social status of nursing students during their initial period of clinical practice: the effect of coping behaviors. *International Journal of Nursing Studies* 2002; 39, 165-175.
20. Al-Zayyat AS, Al-Gamal E. Perceived stress and coping strategies among Jordanian nursing students during clinical practice in psychiatric/mental health courses. *Int J Ment Health Nurs*. 2014;23(4):326-35.
21. Shaban IA, Khater WA, Akhu-Zaheya LM. Undergraduate nursing students' stress sources and coping behaviours during their initial period of clinical training: a Jordanian perspective. *Nurse Educ Pract*. 2012 Jul;12(4):204-9. doi: 10.1016/j.nepr.2012.01.005. Epub 2012 Jan 26.
22. Singh A, Chopra M, Adiba S, Mithra P, Bhardwaj A, Arya R, et al. A descriptive study of perceived stress among the North Indian Nursing undergraduate students. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research* 2013; 18 (4), 340-342.
23. Ocak M, Güler M. A tipi kişilik ve başa çıkma yöntemlerinin stresle ilişkisi: Türk ve Bosnalı öğrenciler arasında karşılaştırmalı bir araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2013; 5 (8), 135-147.
24. Savcı M, Aysan F. Üniversite öğrencilerinde algılanan stres düzeyi ile stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişki. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 2014; 44-56.
25. Aytakin S, Özer F G, Beydağ K D. Denizli Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin klinik uygulamalarda karşılaştıkları güçlükler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi* 2009; 4(10): 137-149.
26. Şahin B. Hemşirelik öğrencilerinin kendilerini anlatma ve stresle başetme ilişkilerinin belirlenmesi. [Yüksek Lisans Tezi] İstanbul: Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2007.
27. Chen Y W, Hung CH. Predictors of Taiwanese baccalaureate nursing students' physio-psycho-social responses during clinical practicum. *Nurse Education Today* 2014; 34 (1), 73-77.
28. Öngen D. Relationships between coping strategies and depression among turkish adolescents. *Social Behavior and Personality* 2006; 34, 181-96.
29. Ekinci M, Altun Ş Ö, Can G. Hemşirelik öğrencilerinin stresle başa çıkma tarzları ve atılganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2013; 4(2):67-74.
30. Aşçı Ö, Hazar G, Kılıç E, Korkmaz A. Üniversite öğrencilerinde stres nedenlerinin ve stresle başa çıkma biçimlerinin belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2015;8/4; 213-232.